

MUSTAFA NURİ PAŞA VE ESERİ (1824-1890)

Prof. Dr. NEŞET ÇAĞATAY

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun yetiştirdiği büyük devlet adamı ve değerli tarihçi Mustafa Nuri Paşa ve eseri üzerinde bugüne dek gerektiğince durulmamıştır. Hele, dört cilt olarak kaleme aldığı çok önemli Osmanlı Tarihi ile getirdiği modern tarih görüşü, kurumların ve örgütlerin, bir ulusun tarihindeki değerlerinin belirtilmesi yönlerinden son derece ilgi çekicidir.

Kendisinin Avrupayı görmediği ve batı dillerini bilmediği göz önüne alınırsa, bu alanda yaptığı işin büyüklüğü daha iyi anlaşılır.

Onun getirdiği bu yeni tarih anlayışı, Ahmet Vefik Paşa'nın (1823-1891) "Fezleke-i Tarih-i Osmâni" adlı eserinde daha sınırlı ölçüde uyguladığı bir yana bırakılırsa ülkemiz için yepyeni birşeydir. Esasen bu tür tarih anlayışı Avrupa'da yeni yeni belirmeye başlamış bulunuyordu.

Mansuroğlu Mustafa Nuri Paşa üzerine, çağdaşı Ali Fuad Türk-geldi'nin (1867-1935) Türk Tarih Encümeni Mecmuası'ndaki yazısı, Hüseyin Hüsameddin (Yasar) ile İbn ül-Emin Mahmut Kemal (İnal)'ın (1870-1957) "Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nuzzarın Teracüm-ü Ahvali" adı altında ortaklaşa yazdıkları eser, yine İbn ül-Emin Mahmut Kemal İnal'ın "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar"ı, Halid Bayrı'nın "Tarih Dünyası" adlı dergideki makalesi, "İş ve Düşünce", "İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı" vb. dergilerde çıkan ufak tefek bilgi kıvrımları bir yana bırakılırsa hemen hemen ciddi hiç bir şey yazılmamıştır.

İ. E. M. K. İnal ile H. Hüsamüddin Yasar'ın ortaklaşa yazdıkları ve yukarıda sözünü ettiğimiz eserde M. Nuri Paşa'nın sadece hangi göreve ve ne zaman atandığı, bu görevlerde kaç lira aylık aldığı ve ne süre bulunduğu yazılıdır.

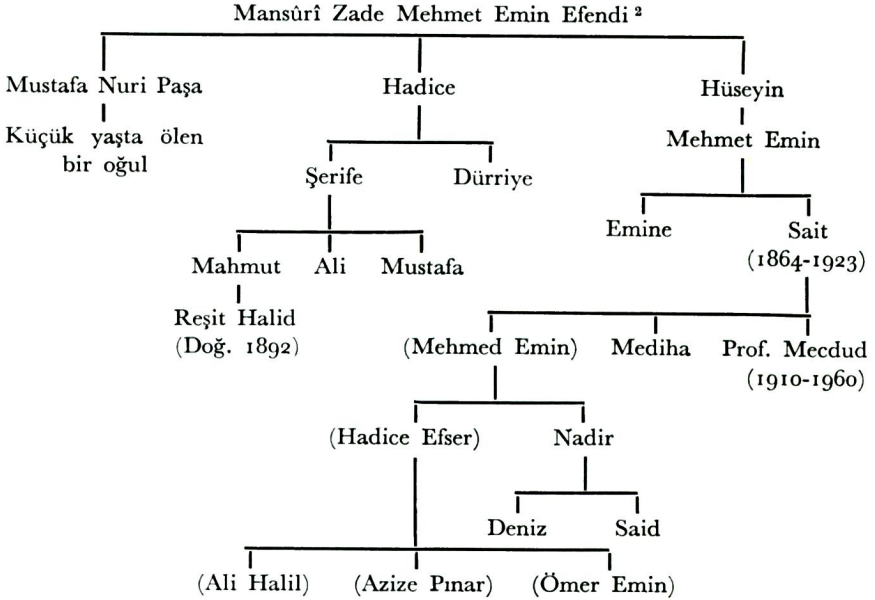
Bir kaç yıl önce yayımlanması bitirilen "Meydan Larus" adlı ansiklopedik eser, yazarımız için bir madde ayırmış ise de burada

verilen önemsiz bilgiler on satırı geçmemektedir. İslam Ansiklopedisi ise ondan hiç söz etmez.

Biz burada bu büyük tarihçimiz hakkında, şurada burada ser-pintiler halinde verilmiş bilgileri toplayarak onun, devlet adamı olarak yaptığı işleri, kişiliğini ve eserinin değerini belirtmeye, elimiz-den geldiğince derli toplu bir bilgi vermeye çalışacağız.

Mustafa Nuri Paşa'nın soyu şöpu :

M. Nuri Paşa, İzmir'in köklü ve saygın bir ailesi olan Mansur-oğullarındandır (Mansûri Zadelers) ¹. Sopun, İzmir Âyânı Mansûri Mehmet Emin Efendi'den günümüze kadarki tarihi ikiyüz yılı aşar. Onların soy kütüğü şöyledir:

¹ Eskidenberi "Mansûri Zadelers" diye anılan bu aile, 1934 yılında çıkarılan "Soyadı kanunu"ndan sonra "Mansuroğlu" soyadı ile anılmaya başlamışlardır.

² Bu soy kütüğü, Prof. Mecdud Mansuroğlu'nun (1910-1960,) 1957 yılında ölen annesi Zehra Mansuroğlu'nun verdiği bilgi üzerinde düzenlenmiş. Bak. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", Cilt X. "İş ve Düşünce" dergisi C. XXV, sayı: 219-220, sayfa: 2-3, 1959. İstanbul. Aynı dergi C. XXVII, s. 233, ss. 3-21. İstanbul, 1961.

Tarihçimizin babası Mansuroğlu Mehmet Emin Efendi, İzmir şehrinin tanınmış bilginlerinden ve kişilerinden olup yurduna ve çevresine büyük hizmetler etmiş açık düşünceli bir kişi idi.

Mustafa Nuri Paşa, babasının İzmir Âyanı olarak bu şehirde yaptığı bazı hizmetler üzerine şunları söylüyor :

“İzmir’e 13 Km. uzaklıkta bulunan ve limanın kapısı durumunda olan (Sancak Burnu) adlı yere, Girid savaşları (1666-1669) dolayısı ile IV. Sultan Mehmed’in saltanatı (1648-1687) sırasında bir kale yapıp büyük toplar yerleştirilmişti. Bu kale, (Yeni Kale) adı ile şimdi de ayakta. Ancak zamanla kimi yerleri yıkıldığından 1828 yılında İzmir Âyanı bulunan babam rahmetli Mansûrî Zâde Mehmet Emin Efendi, Padişahın (II. Sultan Mahmut) fermanı ile onarımı için görevlendirildi. Malını mülkünü bu iş için sarfederek kaleyi onartıp dışına tabyalar ve bir denizden öteki denize hendek açtırdı”³.

Yazarımız bundan sonra, çok eskiden Girid Adasında dökülüp buraya getirilmiş olan ve içlerine adam sığacak büyüklükteki iki tunç topun, yerlerinden kaldırılamadığını, Girid Adasında dökülüp buraya dek getirildiği halde şimdi yerinden kaldırmaya bile güç yetmediğini anlatıyor⁴.

Mustafa Nuri Paşa’nın kız kardeşi Hadice Hanım ile erkek kardeşi Hüseyin Efendi’nin yaşam öyküleri üzerine fazla bir bilgimiz yok. Ancak, Hüseyin Efendi’nin oğlu Mehmet Emin Efendi de İzmir’in tanınmış bilginlerindendi.

Bu Mehmet Emin Efendi, zamanının koşullarına göre çevresine büyük hizmetler etmiş açık düşünceli bir kişi idi. Kendisi, İzmir’in tanınmış Çelebi Zade ailesinden Elmas Zarafet Hanımla evlenmiş bulunuyordu. Mehmet Emin Efendi “İzmir Dafter-i Hâkanî Müdür-lüğü” ile Millî Eğitim Müdürlüğü görevlerinde bulunmuş, İzmir Millî Kütüphanesinin kurulmasında büyük emeği geçmiştir.

Bu Mehmet Emin Efendi’nin oğlu Said Bey (1864-1923), öğrenimini İzmir’in “Hâtûniye Medresesi”inde yapmıştır. O, burada Arap ve İran dilleri ile islâmî bilimleri çok iyi öğrendi. Özellikle fıkıh

³ Bak. Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül - Vukuat, C. I, ss. 25, 2. baskı, İstanbul, 1327 malî (M. 1909).

⁴ Bak, bundan önceki notta adı geçen eser, C. I, ss. 26.

(İslam Hukuku) ve maânî (dilbilgisinin bir kolu) üzerinde derinleşmiş, bir süre sonra da bu medresede ders okutmuştur. O zamanın kimi bilginleri bile onun buradaki derslerini gizlice izlerlermiş. İzmirli Seyyid Bey'in (Prof. ve devlet adamı. ölümü: 1924) yetişmesinde önemli etkisi olmuş.

Said Bey, 25 yaşlarında iken İzmirli Çelebi Zade Halil Efendi'nin kızı Zehra Hanımla evlenmiş, bu evlilikten Hadice adında bir kızı ile Mehmet Emin ve Mecdu adlarında iki oğlu olmuştur.

Bu Said Bey'in, İzmir idadisinin açılmasında büyük emeği geçmiş ve kendisi bu bilim ocağında ders vermiştir. O, aynı sıralarda İzmir İstinaf Mahkemesi üyeliğinde de bulunmuştur. İzmir gazetelerinde yazılar yazan Said Bey, İttihad ve Terakkî Cemiyetinin İzmir şubesinde çalışmıştır. Cemiyetin İzmir'den Selanîğ'e yolladığı kurulda o da vardı.

Said Bey, İttihad ve Terakkî Cemiyetince Saruhan (Manisa) milletvekili seçildi. Daha sonra İzmir ve Aydın milletvekilliklerinde de bulundu. O, Bosna-Hersek'in alınışından sonra Avusturya'ya giden Türk kurulunun içinde bulunuyordu. Milletvekili olarak İstanbul'da bulunduğu sırada İstanbul Üniversitesinde "Fıkıh Tarihi" dersi vermiştir. Kendisi bu konuda bir de kitap yazmış ise de basılamamış, müsveddeleri, oğlu Prof. Mecdu Mansuroğlu'na verilmiştir.

Birinci Cihan Savaşından sonra İstanbul'un işgalinde İngilizler Malta'ya sürmek için onu aradılar ise de kendisi Rodos Adası'na kaçmış bulunduğu için ele geçirilememiştir. Rodos'ta iki yıl kalan Said Bey İzmir'in Yunanlılardan geri alınması üzerine buraya döndü ve 1923 yılının Ekim ayında burada öldü.

Said Bey, ham sofuları sevmez, İslamın temellerine inanır fakat ibadetle uğraşmaz ve oruç tutmazdı. O, Tanrıya kulluk etmenin iç temizliği ve iyi ahlakla olacağını söylemiş⁵.

Said Bey'in "İslam Mecmuası"nın birinci cildinin 7-12. sayılarında İslamiyette çok evlenmenin yasaklanabileceğine dair yazıları çıkmış, bunları "Sebil ür-Reşad" dergisinde Ahmet Naim Bey ve İzmirli İsmail Hakkı Bey (1868-1946) tenkid edince o da İslam Mecmuasında cevaplar vermiş, kendilerini münazaraya davet etmiş ve halka bildiri yayınlamıştır. Kendisi yazdığı makalelerde bazan

⁵ Bak. Mecdu Mansuroğlu, "İş ve Düşünce" dergisi, C. XXVII, s. 233, ss. 3-11, İstanbul, 1961.

Mansûrî Zade Sait, bazan da Mansûrî Zade Mehmet Sait imzalarını kullanmıştır.

Said Bey'in oğlu Mecded Mansuroğlu (1910-1960), orta ve lise öğrenimini İzmir Amerikan kollejinde yaptıktan sonra 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitirdi. Leipzig ve Berlin Üniversitelerinde bir süre okuduktan sonra 1939'da İ. Ü. Edebiyat Fakültesinin Türkoloji bölümüne Doçent, 1949'da Profesör olmuştur. Bir çok eser ve makale yazan Mecded Mansuroğlu 1960'da elli yaşında ölmüştür.

Mustafa Nuri Paşa'nın yaşam öyküsü:

Mustafa Nuri Paşa 1824 yılı Ekim ayında (H. 1240 Safer ayı) İzmir'de doğdu⁶. Babası, İzmir Baş Âyanı⁷ Mansuroğlu (Mansûrî Zade) Mehmet Emin Efendi'dir.

⁶ Biz bu doğum ölüm tarihlerini, Hüseyin Hüsameddin (Yasar) ve İbn ül-Emin Mahmud Kemal (İnal)'ın ortaklaşa yazdıkları "Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nuzzarın Teracüm-ü Ahvalı" adlı eserden aldık. Bak. ss. 190, İstanbul, 1335 (M. 1919).

Mustafa Nuri Paşa'nın yaşamından söz eden başka eserler şunlardır: 1 — Cemaleddin (Karsî Sade), Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyinei Zurefâ), İstanbul, 1314. Bu yazar, Paşanın doğumunu, 1238 (M. 1822-1823) olarak gösterir. Bak. ss. 143. 2 — Ali Fuad (Türkgeldi), Mansurî Zade Mustafa Paşa ve Nêtâyic ül-Vukuat, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, s. 20, ss. 46. 3 — Meydan Larus, C. IX, 94., 4 — Bursalı Mehmet Tahir (Şaman) (1861-1926) Osmanlı Müellifleri, III, 146, İstanbul, 1343 (M. 1924-1925)., 5 — İbrahim Alaeddin Gövsa (1889-1949), Türk Meşhurları Ansiklopedisi, ss. 265-266, İstanbul, 1945., 6 — Mehmed Halid Bayrı (1896 - 1958), Tarih Dünyası, C. IV, s. 34. ss. 1366 - 1370.

⁷ Müderrislik de yapmış olan Mansûrî Zade Mehmet Emin Efendi, İzmir baş âyan olarak atanmıştır. Âyanlar, şehir ya da kasaba halkı tarafından seçilen kişilerdir. Memleketin yönetimi ve güvenliği, valilere, sancakbeylerine, mütesellim ve voyvodalara, hukuka ait konular ve yiyip içecek şeylere narh koymak işleri kadınlara ait olduğu gibi devlet vergilerinin, şehir ve kasabalara ait masrafların salınması, toplanması ve defterlerinin düzenlenmesi, yazılması konularında görevli olarak, vâliler ve hâkimler tarafından seçilmiş âyanlar bulunurdu. Âyan olan kişiler bu işleri, memleket ileri gelenleri ile birleşerek yaparlardı ki âyanlar ahalinin vekilleri ve hâkimlerle ahali arasında aracı demek olurdu. Devletçe illere yazılan ferman ve hükümlerin bir sûreti de şehirlerin âyanlarına gönderilir ya da taşradaki âyan da, Valiler ve sancakbeyleri gibi Padişaha karşı sorumlu olurlardı. Bak. M. Zeki Pakalın, Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü, "Âyan" maddesi, I, 120. Osman Nuri (Ergin), Mecellei Umur-u Belediye, İstanbul, 1922, I, 1657. Mustafa Nuri Paşa, Nêtâyic ül-Vukuat, İstanbul, 1327, IV, 98 vd. Âyan örgütü, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatı (1520-1566) sırasında kurulmuş, ikinci Sultan Mahmut zamanında (saltanatı: 1808 - 1839) kaldırılmıştır.

Mehmet Emin Efendi, okul çağına gelen oğluna, özel tuttuğu öğretmenlerden Arapça ve Farsça ders aldırıldı.

Mustafa Nuri Paşa, yetişip delikanlılık çağına geldiğinde Tanzimat çağı ileri gelenlerinden eski İçişleri Bakanı Said Efendi'nin (1822-1907) kız kardeşi Züleyha Hanım'la evlendi. Bu hanım daha önce Sadrazam Ahmet Ârifi Paşa (1830-1895) ile evlenip ancak iki üç ay birlikte yaşadıkdan sonra ayrılmıştı⁸.

Paşanın kayın biraderi Sait Bey, "Netayic ül-Vukuat" adlı eserin ilk üç cildini ikinci kez, dördüncü cildini ilk kez bastıran Mehmet Galib Bey'in (1865-1935) babasıdır.

Mustafa Nuri bir süre, İzmir Valisi Salih ve Maliye Bakanı Nafiz Paşa'nın (öl. 1852) mühürdarlık hizmetlerinde bulunduktan sonra, yirmi bir yaşında iken yani 25 Nisan 1845 günü 250 kuruş aylıkla Bursa yazı işleri kalemine girdi. 1846 yılında, aylıksız olarak Sadrazamlık yazı işleri bürosunun dış ilişkiler bölümüne geldi. Bir kaç ay sonra burada 50 kuruş aylığa, 1848 Şubatında "hâcelik" yani memurluk rütbesi ile "murassa hâmise" nişanını aldı.

1853 yılı Ekim ayında 1000 kuruş aylıkla "Yüksek Tanzimat Kurulu" sekreterleri arasına katıldı. 1856 başlarında "sâlise", 1857 Eylülünde de "mütemâyiz" rütbelerini aldı. 1858'de "Tanzimat Meclisi Kalemî" baş halifelğine, 1859'da 5000 kuruş aylıkla bu kurumun başkâtipliğine atandı.

1861 Mayısında kendisine "ikinci sınıfın birinci rütbesi" payesi verildi. 27 Temmuz 1861 günü 7500 kuruş aylıkla "Adalet işleri yüksek kurulu" başkâtipliğine, 1 Ocak 1863 günü, "birinci sınıfın birinci rütbesi" payesi, 30.000 kuruş aylık ve "ikinci Osmanlı rütbesi" nişanı ile "Mabeyn-i Hümayun" başkâtipliğine (saray protokol genel sekreterliği) getirildi. Ancak, Sadrazam Âli Paşa (1811-1871) ile arası açıldığından, dokuz ay sonra 15.000 kuruş aylıkla "Divan-ı Hümayun Beylikçiliği" ne, aynı yılın 15 Aralıkta 20.000 kuruş aylıkla "Davalar Nazırlığı" na, 1864 yılı 12 Temmuzunda 10 000 kuruş aylıkla "Adalet İşleri Bütçe Kurulu Üyeliği" ne, 30 Nisan 1869 günü 15.000 kuruş aylıkla "Divan-ı Muhakemat Maliye Başkanlığı" na atandı. 4 Mayıs 1869 günü "bâlâ rütbesi" verildi ve 15.000 kuruş aylıkla "Sayıştay Maliye Başkanlığı"na getirildi.

⁸ Bak. Reşit Halit, Mansûrî Zade Mustafa Nuri Paşa, "İş - Düşünce" dergisi, sayı: 233, ss. 4-6, İstanbul, 1961.

Bu sırada Âli Paşa'nın ölümü ile Mahmud Nedim Paşa (1818-1883) Sadrazamlığa gelince, bütün devlet görevlilerini değiştirdiği gibi Mustafa Nuri'yi de 21 Eylül 1871 günü görevinden uzaklaştırdı.

3 Ekim 1872 günü 15.000 kuruş aylıkla "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Temyiz Hukuk Dairesi Başkanlığı"na, otuz beş gün sonra Rüştü Paşa (1811-1882) yeniden Sadrazamlığa gelince Mustafa Nuri'yi de "Saltanat-ı Seniye'nin sadık bir devlet adamı, namuslu ve dürüst bir kişi olduğu gibi ayrıca Bâb-ı Âli ve Devlet-i Aliye işlerinde tam bilgi ve yetenek sahibidir" diyerek 25.000 kuruş aylıkla Sadrazamlık müsteşarlığına atadı⁹; ancak, 8 Mayıs 1873 günü işten atılarak kendisine 5.000 kuruş açık aylığı bağlandı.

Mustafa Nuri Paşa, açıkta kalışlarında çektiği geçim sıkıntılarını şöyle anlatıyor: "İlk kez görevime son verilisinde yaşantımı ne yolda sürdürebileceğimi düşünürken, eski arkadaşlarımdan ve eski âyan üyesi Bursalı Rıza Efendi, gönlümü almaya, üzüntümü gidermeye geldi ve: "Size içten bir öğütte bulunacağım. Sakın geçim biçiminizi ve yaşam düzeninizi bozmayın; uğur sayılmaz" dedi.

Ben de onun öğüdüne uyarak, o zamanın göreneğince ve g lenegince bir sarraftan, her ay belli bir ölçüde para alıp eldeki gelirim de üstüne katarak geçindim. Daha sonra göreve atandığım halde, henüz borcumu ödemedim yine işten uzaklaştırıldım. Bu kez yine yaşantımı eskisi gibi sürdürdümse de iki yıl sekiz ay açıkta kalıp yeniden işe alınmam uzadığından, bir kaç bin altın borca girdim. Bu yüzden geceleri uykum kaçarak, Rıza Efendi gibi borç içinde yüzen bir kişinin sözüne uyduğumdan dolayı kendimi suçlamaya başladım.

Durum böyle iken biraz sonra daha büyük görevler ve yüksek aylıklar elde edince borçlarımdan hepsini ödedim ve bu nedenle de borç alıp yaşam düzenimi bozmadığım için pişmanlık değil kıvanç duydum¹⁰."

Bu, gerçeğe uygun ve içten sözler, o zamanlar işinden çıkarılan devlet adamlarının, geçimlerini nasıl sürdürdüklerini göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir.

⁹ Sadrazam Rüştü Paşa ile Mustafa Nuri Paşa arasındaki yakınlık ve her birinin düşünce ve davranışı hakkında bak. İbn ül-Emin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar, I, 107 - 108 İstanbul, 1940 - 1942.

¹⁰ Bak. Ali Fuad (Türkgeldi), Mansûri Zade Mustafa Paşa ve Netayic ül-Vukuat, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sayı, 20, ss. 45, not: 1.

Mustafa Nuri, 1 Ocak 1876 günü 6.000 kuruş aylıkla “Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahâkimi Müfettişliği”ne, 10 Mayıs 1876 günü 7.500 kuruş aylıkla “Yargıtay Üyeliği”ne, bu sırada Rüştü Paşa beşinci kez Sadrazamlığa geldiğinden aynı yılın 4 Haziranında 15.000 kuruş aylıkla “Şuray-ı Devlet Muhâkemat Dairesi Başkanlığı”na, 16 Ekim 1876 günü de 15.000 kuruş aylıkla “Defter-i Hâkanî Nazırlığı”na atandı¹¹. 1880 yılı Mart ayında bu görevin adı “Vergi Eminliği”ne çevrildi ve Mustafa Nuri’nin aylığı 10.000 kuruşa indirildi.

30 Nisan 1882 günü kendisine vezirlik rütbesi verilen Mustafa Nuri, bundan sonra “Paşa” ünvanı ile anılacaktır. O artık bundan sonra devlet yönetiminin en üst basamaklarında görev almağa ve tarihi kişiliğini yaşamaya başlamıştır.

Abdurrahman Paşa’nın (1836–1912) Sadrazam atanması üzerine M. Nuri Paşa, vezir ünvanını alışından dokuz gün sonra yani 9 Mayıs 1882 Salı günü 20.000 kuruş aylıkla “Maarif Nâzırı” yani Millî Eğitim Bakanı oldu.

1885 yılında aylığı 30.000 kuruşa yükseltildi. 1882 Kasım ayından 1884 yılı Aralık ayına dek kendisine sırası ile: birinci Mecidî rütbesi nişanı, imtiyaz nişanının gümüş ve altın madalyaları ve birinci Osmânî rütbesi nişanı verildi.

1885 yılının 25 Eylülünde “Doğu Rumeli Olayı” üzerine Sait Paşa (1838–1914) kabinesinin düşmesi üzerine görevinden alındı.

Bu sırada yani 17 Ocak 1886 günü, Vakıflar Nazırı Abdülatif Suphi Paşa’nın ölümü üzerine 27 Ocak 1886 günü 30.000 kuruş aylıkla “Evkaf-ı Hümayun Nâzırlığı”na ve kendisine 1889 yılı Mayıs ayında “Murassa Osmanlı Nişanı” verildi.

Mustafa Nuri Paşa 17 Ocak 1890 Cuma günü, Padişah ikinci Abdülhamid’in cuma namazı törenine katıldıktan sonra evine dönerek selamıkta bekleyen bir sürü konuklarına “müsaadenizle soyunayım, şimdi gelirim” dedikten sonra evinin harem bölümüne girmiş, karısı Züleyha Hanım, paşanın üniformasının yenini çekerken kalp durmasından yığılıp kalarak ölmüştür. Kendisinin mezarı, Süleymaniye Camii avlusundadır. Onun bir oğlu olmuş fakat bu çocuk dört beş

¹¹ Nâzır, önceleri yüksek devlet görevinde bulunan kişiye denirdi. Önemli bir devlet işine bakan demektir. Sonraları bakan anlamına kullanılmaya başlanmıştır. Bak. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü, II, 666. “Emin” terimi için bak. aynı eser, I, 525.

Neşet Çağatay

Mansurizade Mustafa Nuri Paşa

yaşlarında iken ölmüştür. Bu nedenle aile içindeki bütün çocuklarla kendinin imiş gibi canla başla ilgilenirmiş¹².

Mustafa Nuri Paşa'nın kişiliği ve devlet adamlığı :

Bundan önceki bölümde dediğimiz gibi Mustafa Nuri'ye Vezirlik rütbesi verildikten sonra Paşa ünvanı ile anılmaya ve büyük devlet görevlerine atanmaya başlanmıştır.

Osmanlı imparatorluğu yönetiminde devlet adamlarının bir, aylık dereceleri, bir de bundan ayrı olarak, askerlikte olduğu gibi rütbeleri vardı. Bu rütbe, sivil görevlerde de paşalığa dek giderdi. Kendilerine vezirlik ya da paşalık ünvanı verilmemiş devlet görevlilerine ve bilim adamlarına efendi denirdi. O zamanlar kişiler için saygı ifadesi olarak "bay" terimi kullanılmıyordu. Bu sözcük yerine "efendi" kullanılıyordu.

Mustafa Nurinin paşalığı askeri bir rütbe değildir. Kendisinin askerlikle bir ilişkisi yoktur. O, sivil bir devlet adamı ve bilginidir. Bu sivil paşalık ünvanı daha sonraları, devlete belli bir ölçüde para veren kişilere de verilmeye başlandı.

Görüldüğü gibi M. Nuri Paşa, çok değişik hizmetlerde bulunmuştur. İşe, devlet hizmetlilerinin en alt basamağından başlayarak vezirliğe ve bakanlığa dek yükselmeyi başaran Mustafa Nuri Paşa II. Mahmut (saltanatı: 1808-1839), bunun büyük oğlu Sultan Abdülmecid (saltanatı: 1839-1861), yine II. Mahmud'un ikinci oğlu Sultan Abdülaziz (saltanatı: 1861-1876), Sultan Abdülmecid'in büyük oğlu Sultan beşinci Murad (saltanatı: 1876 da 91 gün hüküm sürmüştür), Sultan Murad'ın kardeşi II. Abdülhamit (saltanatı: 1876-1909) devirlerini görmüştür.

Şimdi tarihçimizin devlet adamlığına ve kişiliğine ait görgüye dayanan anıları, onu yakından tanıyan kişilerin yazılarından izleyelim:

Aileleri arasında kırk yıldan çok bir süre aralıksız ilişkiler bulunduğu söyleyen Ali Fuad (Türk geldi) (1867-1935), böylesine yakından tanıdığı Mustafa Nuri Paşa'nın kişiliği üzerine şunları yazıyor:

"Milliyetperver bir Türk, açık ve temiz kalpli bir kişi, muktedir ve doğru bir memur, değerli bir tarihçi idi. . . Kendisi doğuştan zeki,

¹² Bak. Ali Fuat (Türk geldi), Türk Tarih Encümeni Mecmuası, s. 20, ss. 45.

hâfızası kuvvetli, okuduğunu, işittiğini unutmaz, bilimsel konular üzerinde konuşmayı ve tartışmayı sever, düşüncelerinden ve tuttuğu yoldan kolay kolay dönmez, kimse için kin ve garaz beslemez, hiç kimseye kötülük etmek istemez, kıyamazdı.

O, şen ve latif sohbetli olup arkadaşlık hakkı gözeten şefkatli bir kişi idi. Tez kavrayışlı olup güzel ve rahat konuşur, açık ve akıcı yazardı. Davranışlarında ölçüsüz ve serbest düşünceli bir kişi olup aklına geleni söylemekten çekinmez, bir işin önünü, sonunu inceden inceye hesaplamazdı.

Bu nitelikler kendisinin, Sultan Abdülaziz'in mabeyn başkâtipliğine dek yükselmesine rağmen bu görevde dokuz aydan fazla kalamaması sonucunu doğurmuştur. Onun bu tutumu, Sultan Abdülaziz'in büyüklük duygularına dokunmuş, bir gün "sen bana arkadaşımız gibi davranıyorsun" demiştir¹³.

Mustafa Nuri Paşa, özel işlerinde Avrupa taklitçisi değildi. Her işinde ve davranışında, geçiminde ve başkaları ile ilişkilerinde ulusal geleneklere uyardı. Bununla birlikte öyle çiy yobazlardan olmayıp, Avrupa'nın yeni bilim ve tekniğinden yararlanmaktan yana idi.

Maarif Nazırı olduğu sırada, Siyasal Bilgiler Okulu'nun düzene konup geliştirilmesinde, illerde yeni orta okullar ve liseler açılmasında pek çok emeği geçmiştir. İstanbul'da Bayezit'teki genel kitaplık da onun eseridir.

Mustafa Nuri Paşa başına geçtiği işlerin ayrıntıları ile değil, ana konuları ile uğraşır. Örneğin, Milli Eğitim Bakanı olduğunda, parasızlıktan işleyemez bir duruma gelmiş bulunan Bakanlığa, bozulmuş vakıflar ve eserler bedellerinin yedide dördünü alarak büyük gelirler elde etmiş, Bakanlığa bir ferahlık ve işleklik kazandırmıştır.

Vakıflar Nazırlığına atandığında da bu örgütü, görevlilerinin aylıklarını ödeyemez, genel giderlerini karşılayamaz bir durumda bulduğu halde, kısa bir süre içinde burayı da, düzenli olarak çalışır hale getirmiştir.

Evkaf Nazırlığı sırasında bir çok okul, medrese, sebil, su yolları, cami, mescid ve türbe gibi hayır kuruluşlarını onartmıştır.

Mustafa Paşa evinde resmi işlerle uğraşmazdı. Evinde kendisine resmi bir iş sorulsa, "burası benim dinlenme yerimdir; işinizi dairede anlatırsınız" derdi.

¹³ Bundan önceki notta adı geçen eser, ss. 44.

M. Nuri Paşa'nın, Vaniköy iskelesi'nin hemen yanında çok bakımlı, rıhtımlı bir yalısı varmış. Burayı anlatan, paşanın akrabalarından Reşit Halid Bey burası hakkında şunları söylüyor:

“Vaniköy iskelesinin hemen yanında, şimdi üzerinde bir kaç yapının bulunduğu çok düzenli, rıhtımlı bir yalısı vardı. Ona ben de yetiştim. Burada ne âlemler, ne eğlenceler, ne zevkli geceler geçirildiği her zaman dillere destandı. Bu yalı, Boğaziçi'nin ünlü yalılarında biri idi. Arkasındaki dağda özenle yetiştirilmiş güzel bir korusu vardı. Zeliha Hanım'ın ölümünde bu yalıyı ve sözünü ettiğim büyük dağımı ve şirin korusunu, “ben mal satmam” diye direnen Said Efendi'den (Zeliha Hanım'ın kardeşi) Harbiye Nazırı Serasker Rıza Paşa, ikinci Abdülhamid'in iradesiyle zorla almıştır. Hem de sudan ucuza: 2000 altuna”¹⁴.

Mustafa Nuri Paşa, belli ve sınırlı sayıdaki otuz kırk yıllık eski arkadaşlarını tatil günlerinde, Laleli'deki konağına ya da Vaniköy'deki yalısına çağırır onlara, devlet işlerinden, eski olaylardan, savaş öykülerinden, tarihten, edebiyattan ve latifelerden söz eder, lezzetli yemekler yenir ve mevsimin gereklerine göre gezmeye gidilir, hoş vakit geçirilirdi.

Bu toplantılara büyük babası ile gelen Ali Fuad Türkgeldi, Mustafa Nuri Paşa'nın bu toplantılara öncülük ettiğini, onun ölümünden sonra, geride kalanların bir daha toplanamadıklarını bildiriyor.

Paşanın konağına ve yalısına gelip gidenler şunlardı:

Vezir İrfan Paşa, eski İçişleri Bakanı ve kayın biraderi Said Efendi, Ali Fuad Türkgeldi'nin dedesi eski İçişleri Bakanlığı müsteşarı Celal Bey, İçişleri eski genel sekreteri Bebekli Saip Bey, Belediye birinci dairesi müdürü ve Harem Dairesi giderler nezaretinde iken ölen Reşid Efendi, Şehreminliği kurulu başkanı iken ölen Remzi Efendi, eski Sadrazamlardan Hakkı Paşa'nın babası, onun eniştesi Cumhuriyet Âli diye tanınan Âli Efendi, Vakıflar yönetim kurulu başkanı iken ölen Tahir Efendi, eski sadaret müsteşarı Rifat Paşa oğlu Ali Fuad Bey, eski şeyhülislam Piri Zade Mehmet Saip Molla (1838-1910), protokol müdürü Ferruh Efendi, sağlık kurulu üyelerinden Hacı Fevzi Efendi.

¹⁴ Bak. Reşit Halit, Mansûri Zade Mustafa Nuri Paşa, “İş ve düşünce” dergisi, C. XXVII, s. 233, ss. 4-6, İstanbul, 1961.

Bu kişilerden her biri, devletin önemli görevlerinde ya da önemli kişilerle birlikte bulunmuş olduklarından herkes, bildiği, duyduğu ve gördüğü şeylerden söz eder, bu söyleşilerden karşılıklı olarak yararlanırlardı.

Örneğin, paşanın eski arkadaşlarından eski Posta ve Telgraf Nâzırı Haydar Efendi, çok şen, güleryüzlü bir kişi idi. Kendisi uzun süre Tahran ve Viyana elçiliklerinde bulunmuş olduğundan, oralar hakkında çok ilginç şeyler anlatmış.

Ayrıca bu toplantılarda tatlı şakalar yapılır, takılmalar olur fakat, edep dışı bir söz söylenmez ve birbirlerine karşı saygıda kusur etmezlermiş.

M. Nuri Paşa, çok içli ve anlayışlı bir kişi imiş. Karısının bütün karşı koymalarına rağmen, akşamcılık derecesinde değilse de özel surahisi ölçüsünde bir kaç kadeh içmek âdeti imiş¹⁵.

M. Nuri Paşa'nın iş hayatının başka yönlerine ait birkaç bilgi kırtısını da buraya alıyorum:

İbn ül-Emin Mahmut Kemal İnal "Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar" adlı eserinde Paşamızla ilgili olarak şunları yazıyor:

"Hıdiv İsmail Paşa¹⁶, Hariciye Nazırı Mısırlı Halil Şerif Paşa ile¹⁷ araları pek bozuk olduğundan nazırlıktan atılması için Rüştü Paşa'ya¹⁸ bir çok kez başvurduğu halde önerisini geri çevirmiş. M. Nuri Paşa da o sırada sadaret müsteşarlığında bulunduğundan, bir

¹⁵ Bundan önceki notta adı geçen eser ve yer.

¹⁶ Hıdiv İsmail Paşa (1830 - 1895), ilk Mısır hıdividir. Kendisi ilk Mısır valisi İbrahim Paşa'nın ikinci oğludur.

¹⁷ Halil Şerif Paşa (ölümü: 1878) bir Mısır prensidir. Avrupada öğrenim gördü. Mısır hıdivliği işlerinde çalıştı. Bir süre sonra İstanbul'a geldi. Dışişleri Bakanlığında çalıştı, 1858'de Atina, 1861'de Petersburg ve 1868'de Viyana elçisi oldu. İki kez Paris elçiliğine atandı, 1871'de Hariciye Nâzırı oldu.

¹⁸ Mehmet Rüştü Paşa (1811 - 1882). Arapçayı, Farsçayı ve Fransızca'yı iyi bildiğinden mütercim diye anılırdı. Manisa'lı bir kayıkçının oğludur. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan "Asâkir-i Mansûre" ordusuna girdi. Üç kez serasker (genel kurmay başkanı) oldu. 1866, 1871, 1873, 1876 ve bir de daha sonra olmak üzere beş kez sadrazam oldu. Hayatının son zamanlarında memleketi olan Manisa'ya çekildi orada öldü.

gün yanına Mısır Kapı Kethudası¹⁹ Abraham Paşa gelir²⁰: “Hıdiv İsmail Paşa, Halil Şerif Paşa’nın görevinden atılmasını bir izzet-i nefis meselesi olarak çok istiyor. Sadrazam Paşa kabul etmiyor. Ramazan-ı şerif yaklaşmış bulunduğundan kendilerine Ramazan masrafı olarak 15.000 lira (altın) takdim edecekler. Kabul ettirebilirseniz size de ayrıca 5.000 altın gönderecekler” der.

Mustafa Nuri Paşa durumu Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa’ya açar ve “Halil Paşa’yı görevinden uzaklaştırmamakta ayak direyecek olursanız Saraydan yolunu bulup yaptırırlar; siz 15.000 altından olursunuz. Oysa ki zaten borçlu olduğunuzdan bu para ile borçlarınızı ödemiş olursunuz” der. Rüştü Paşa, her zamanki gibi sakalını karıştırarak “gayri efendim bir Mısır valisinin hatırı için bir Hariciye Nazırı görevinden uzaklaştırılmaz” diye ayak direr.

Hıdiv İsmail Paşa o yönden umudunu kesince 20.000 liraya 10.000 lira daha katarak baş mabeyinci Ziver Bey’i elde edip onun aracılığı ile hem Hariciye Nazırını hem de Sadrazam Rüştü Paşa’yı görevinden attırmayı başarır ve böylece amacına ulaşmış olur²¹.

Yukarıda adı geçen Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa’nın oğlu Süleyman Reşad Bey, Mustafa Nuri Paşa hakkında şunları söylemiş:

“Gayri bu memlekette oturmak kabil olmayacak. Zira durum ve işler çok kötüleşti. Bizim Mustafa Efendi’ye ne dersin? Bunca yıllık

¹⁹ Kapı kethudası: Hıdivlerin valilerin, sancakbeylerinin, büyük devlet dairelerinin ve patrikhanenin Bâb-ı Âlî’deki ve resmî dairelerdeki işlerini görmek üzere atanan kişiye denir. Eyalet kapı kethudaları vâlilerin tam yetkili vekilleri gibi olup onlar adına isteklerde, girişimlerde bulunurlardı. Bunlar görevlerine göre: “hıdiv kethudası”, “eyalet kethudası”, “patrikhane kethudası” vb. gibi adlar alırlardı. Bu kethuda sözcüğü zamanla halk arasında “kâhya” şekline dönmüştür. Bu kethudaların atanmaları ve işten alınmaları 1863 den sonra devlet eliyle olmaya başladı. 1908 Temmuz devriminde, “patrikhane kapı kethudası” dışındaki bütün kapı kethudalıkları kaldırıldı.

²⁰ Abraham Paşa (1833 - 1918), Osmanlı imparatorluğunun son devrinde zenginliği ile tanınan bir Ermeni veziridir. Babası Mısır’da sarraftı. Kendisi hıdiv İsmail Paşa’nın İstanbul kapı kâhyalığını yaptı. Sultan Abdülaziz’in son zamanlarında Mısra ait imtiyazların genişletilmesine aracılık etti. İkinci Sultan Abdülhamit onu âyan üyeliğine atadı. İkinci Meşrutiyet devrine geçen üç âyan üyesinden biridir. İstanbul’da debdebe içinde geçen bir yaşantı sürdü. Boğaziçi’nin Anadolu kıyısında Kara denize dek uzanan korular bugün de onun adıyla anılır.

²¹ Bak. İbn ül-Emin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1940 - 1942, sayfa: 108.

hukuk ve tanışıklık varken bana geldikçe ağızından kaptığı sözleri Saraya yetiştiriyormuş, Saraydaki dostlarından birkaçı haber verdiler ve Mustafa Efendi'ye güvenilmemesini uyardılar. Bir eski dost böyle yaparsa başkaları ne yapmaz”.

Bu yazının yazıldığı sayfanın dip notunda: “Mustafa Efendi gayet serbest ve her istediğini söyler bir adam olmakla birlikte, Rüştü Paşa'nın sevdiği kişilerden ve namuslu sayılan devlet adamlarından bulunduğu için işittiği sözleri Saraya yetiştirmez zannolunur. Gerçekten yetiştirmişse büyük bir üzüntü ile

*Ehibba şivei yağmada mebhut eyler a'dâyı,
Huda göstermesün a'sâr-ı izmihlali bir yerde.*

demek gerekir”²². deniyor.

Mustafa Nuri Paşanın Tarihçiliği :

M. Nuri Paşa'nın tarihe düşkünlüğünü ve eserine aktardığı bilgileri nerelerden öğrendiğini kendi ağızından dinliyelim (sadeleştirerek veriyoruz): “Çocukluğumdan beri tarih okumaya, eskilerin yazdıklarını araştırma eğiliminde olduğumdan halkın ellerinde dolaşan ünlü tarihlerden başka, kimi bilgili kişilerin görüp işittikleri şeyler üzerine yazdıkları eserlerden bir çok derleme ve tasarıları gözden geçirmekle başladım. Ayrıca otuz yıldan artık bir süredir Bâb-ı Âli, Maliye Hazinesi ve Defterhane-i Hakaanî gibi yerlerde görev yaptım. Özellikle Sultan Abdülaziz Han'ın saltanatlarının ilk sıralarında Mabeyn-i Hümayun başkâtipliğinde bulunduğumdan görevim dolayısı ile bilgi edindiğim günlük olayları, gördüğüm eski yasaları ve işlemleri büyük bir özenle gözden geçirdim.

Bunlardan öğrendiğime göre Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan beri politik yönetimi, yazılı ve geleneksel düzenleri bir çok kez değişmiş bulunduğundan bunların gerçek nedenlerini, ortaya çıkan sonuçlarını açıklayıp gelecek kuşaklara âcizane bir yadigâr bırakmak üzere bu kitabımı yazmağa başladım.

Asıl amacım, her asırda geçerli olan sivil düzenleri, askeri yasaları, maliye yönetimini ve başka ayrıntıları açıklamak idi ise de bu amacın gereği gibi ortaya çıkarılması için tarihi olayların kısaca yazılıp bir tümlecin eklenmesi asıl amacı tamamlar diye düşündüm.

²² Bak. Bundan önceki notta adı geçen eser, ss. 133.

Bu nedenle büyük değişikliklerin ortaya çıktığı yıllardan başlayarak Osmanlı Tarihini altı bölüme ayırdım. Her bölümün tümlecinde o bölümün kapsadığı yıllarda uygulanan düzenler ve yürürlükteki yasalar, olabildiğince açıklanıp sıralandı.

Büyük bilgin İbn-i Haldun (1332-1406) her devlet için: gelişme, duraklama ve düşme devirleri kabul edip bu süreyi yüz yirmi yıl sayar. Oysaki kendisinin 1406 yılında ölümüne dek Bağdad'da, Endülüs'te ve Mısır'da üçer beşer yüzyıl yaşamış devletler vardır. Ancak o, bu sözleri ile her üç devirde devletin yöntemleri ve gelenekleri tamamen değişip başkalaşır demek istemiştir.

Bu doğal gelenek Osmanlı devletinde de geçerli olduğundan biz de onun tarihini altı bölüme ayırdık ve her bölümün sonuna bir tümleç ekledik.

1. Bölüm – Osmanlı devletinin kuruluşundan Timur olayına dek 103 yıllık olayları.

2. Bölüm – Çelebi Sultan Mehmet Han'ın saltanatı, devleti yenilemeyi başarmasından ikinci Bayezid'in saltanatı, oğlu Yavuz Sultan Selime bıraktığı 1512 yılına dek geçen yüz on yıllık olayları,

3. Bölüm – Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışından üçüncü Muradın ölümüne dek (1595) geçen seksen üç yıllık olayları,

4. Bölüm – Sultan üçüncü Mehmed'in tahta çıkışından (1595) Sultan ikinci Süleyman'ın tahta çıkışına dek (1687) geçen doksan iki yıllık olayları,

5. Bölüm – Sultan ikinci Süleyman'ın tahta çıkışından, 1774'de yapılan kaynarca anlaşmasına dek geçen seksen yedi yıllık olayları,

6. Bölüm – Kaynarca anlaşmasından sonra gelişen olayları içine alır.

Bu naçiz eserimize “Netayic ül-Vukuat” (olayların sonuçları) adını verdik”²³.

Mustafa Nuri Paşa eserinde, o zamana dek gördüklerimizden başka bir metod uygulamıştır. O, eskilerin izlediği aktarmacı ve öykücü yolu bırakıp, olayların nedenlerini arayan ve benzerleri ile karşılaştıran sentezci bir yöntem kullanmıştır.

M. Nuri Paşa, tarihinin birinci cildinin başında bilgi aldığı ana eserlerin, dergilerin ve belgelerin niteliklerini genel olarak yazmıştır.

²³ Bak. Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, İstanbul, 1327 (1909), 2. baskı, ss. 2-3.

Ayrıca, kitabının türlü ciltlerinde yeri geldikçe daha başka eserlerden de yararlandığını söyler. Bunlar: Naima, Raşit, Peçevi, Çelebi Zade Âsım Efendi gibi vakanüvis tarihleri, Şânîzade Ataullah, Âli, Kara Çelebi Zade Abdülaziz, Selaniki, Fındıklı Mehmet Ağa, Şamdanî Zade, Hayrullah Efendi, Kâtip Çelebi'nin Tuhfet ül-Kibar fi Esfar il-Bihar'ı, Cevdet Paşa, Lutfi, "Kavanin-i Âl-i Osman der Hulasai Mezâmin-i Defter-i Divan" adlı risalesini, birinci Sultan Ahmed'e sunulmak üzere Kuyucu Murad Paşa'nın telkini ile 1607 de yazan Ayn Ali Efendi'nin bu eserini ve "Risalei Vazife Hâran ve Merâtib-i Âl-i Bendegân-ı Âl-i Osman" adlı risalesini, yine aynı nitelikte bir eser yazan ve 1631 de dördüncü Sultan Murad'a sunan Görüceli Koçi Bey'in eserini, Tarhuncu lâyhasını, Üssü Zaferi, bazı sefaretnameleri, eski teşrifat defterlerini, Matbah Emîni Salih Paşa'nın defterlerini, Defterhanede saklanan vakfiyeleri, Takvim-i Vakayi nüshalarını görmüş, okumuş.

Netayic ül-Vukuat'ın kaynaklarını böylece saptadıktan sonra, M. N. Paşa'nın, eserinde izlediği metod ve uyguladığı tertip bakımlarından örnek aldığı, esinlendiği başka bir yazar ya da eser var mı diye düşündük.

Kendinden önce tarih türünde yayın yapmış yeni görüşte iki kişi var. Bunların ikisi de çağdaşdır ve eserleri kendisinden önce yayınlanmıştır. Bunlardan biri Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), öteki Ahmet Vefik Paşa'dır (1823-1891).

Tarih, düşün ve hukuk alanlarında birçok eser yazmış, birçok yüksek devlet görevlerinde bulunmuş olan Cevdet Paşa eserlerinde olaylara türlü yönlerden bakıp eleştirmek suretiyle bir yenilik gösterirse de Mustafa Nuri Paşa'nın tarih görüşü, konuları ele alış, onları tertip edişi çok farklıdır.

Ahmet Vefik Paşa'ya gelince: O, bir çok önemli devlet görevlerinde bulunarak Osmanlı kurumları ve yönetim örgütleri hakkında geniş bilgi edinmiştir. A. V. Paşa, Türk diline, tarihine dair değerli eserler vermiş, ünlü Fransız sahne eserleri yazarı Jean - Baptiste Poquel'den (Molière)'den (1622-1673) bir çok çeviriler yapmış ve bunları sahneye koymuştur.

Ahmet Vefik Paşa, babasıyla 1834 yılında Paris'e gitti ve orada eğitimini tamamladıktan sonra 1837'de memleketine döndü. Avrupa'da bulunduğu sırada, ünlü Osmanlı Tarihçisi Joseph Freiherr

von Hammer - Purgstall (1774-1856) "Osmanlı İmparatorluğunun devlet teşkilâtı ve devlet idaresi", "Osmanlı imparatorluğu tarihi" ve "Osmanlı şiir sanatı tarihi" adlı eserlerini 1814-1838 yılları arasında Avusturya'da yayınladı. Bunlardan Osmanlı Tarihi, 1827-1835 arasında Fransızcaya çevrilip basıldı.

Ahmet Vefik Paşa orada bulunduğu sırada bu eseri okumuş ve ondan etkilenmiş olabilir.

Öte yandan O, Arap Monteskiyosu diye tanınan İbn-i Haldun'un (1332-1406) tarih felsefesinin etkisinde kaldığını açıkça belirtiyor.

Mustafa Nuri Paşa da kitabının başında, İbn-i Haldun'un devletlerin hayatı hakkındaki görüşünü eleştirerek alır ise de eserini tasnifte onun etkisinde kaldığı görülür.

Ahmet Vefik Paşa da Mustafa Nuri Paşa da, Osmanlı Tarihi üzerine yazdıkları eserlerini altışar bölüme ayırmışlar, her bölümün sonuna o devrin politik, ekonomik ve sosyal durumlarını ve devlet kurumlarını, örgütlerini eklemişlerdir. Aralarındaki tasnif farkı: A. Vefik Paşa, her Osmanlı padişahının saltanat zamanını "kısım" olarak başlık yapmış ve bir iki konuyu da kısım yapıp eserinin tümünü altı bölüm içinde 34 kısma ayırmıştır.

Mustafa Nuri Paşa ise, belli olayları esas aldığı Osmanlı tarihinin 1841 yılına dek geçen zamanını altı bölüme ayırmış, her bölümün sonuna o devrin kurum ve örgütlerini eklemiştir.

A. Vefik Paşa'nın "Fezleke-i Tarih-i Osmanî" adlı Osmanlı tarihi bir cilt halinde küçük boy 300 sayfadır. İlk baskısı 1869'da yapıldığı halde iki yıl içinde beş kez basılmıştır. M. Nuri Paşa'nın "Netayic ül-Vukuat" adlı Osmanlı tarihi ise orta boy dört cilttir. İlk baskısında yalnız üç cildi (1877'de), 1912'de yapılan ikinci baskısında ise dört cilt bir arada yayınlanmıştır.

* *

Ali Fuad Türkgeldi, M. Nuri Paşa'nın Avrupa'da gelişen olaylardan habersiz olduğunu, bu nedenle o konularda pek yetenekli olmadığını şu cümlelerle belirtiyor; "dış işleri ile ilgili görevlerde bulunmaması ve batı dillerinden birini bilmemesi yüzünden dış politika üzerindeki düşünceleri ve kuramları sınırlı idi"²⁴.

²⁴ Bak. Ali Fuat (Türkgeldi), Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sayı: 20, sayfa: 42.

A. F. Türkgeldi, tarihçimiz hakkındaki sözlerine şunları ekliyor: “O, Ahmet Vefik Paşa (1823-1891), Sait Paşa (1838-1914), Cevdet Paşa (1822-1895), Abdurrahman Sami Paşa, Suphi Paşa (ölümü: 1769), eski Adalet Bakanlarından Rıza Paşa (1826-1894) gibi bilim yönünden kendisine üstün kişiler bulunduğu halde, Cevdet Paşa’dan başka hiç biri onunki kadar yararlı bir eser bırakmayı başaramamıştır”.

M. Nuri Paşa, tarihi olayları, sosyo - ekonomik açıdan bize yansıtarak verir, okuyanı âdeta olayların içinde yaşatır.

Eserin böylesine canlı, böylesine renkli ve ibret verici olması dolayısıyla beşinci Sultan Mehmet Reşat (saltanatı: 1909 - 1918) da onu sık sık okutup dinlermiş²⁵.

Yazarımız eğer tarihi olaylara biraz daha geniş yer verseydi ve batı dillerinde yazılmış kaynaklardan da yararlınsaydı eserin değeri bir kat daha artardı. Ama o, eserin birinci cildinin başında da dediği gibi, ortaya bir tarih kitabı çıkarmaktan çok, Osmanlı İmparatorluğu çağının sivil kurallarını, askeri yasalarını ve mali yöntemlerini, bu konularla ilgili ayrıntıları açıklamayı amaç edinmiştir.

Bu amaçla işe başlayınca, anlatacağı kurumların, örgütlerin gereği gibi belirtilebilmesi için arada geçen tarihi olaylara kısaca değinmeyi uygun bulmuş.

Osmanlı kurumları ve örgütleri 1839 Tanzimat hareketi ile eski orijinalliğini yitirip yeni bir şekil aldığından tarihçimiz, asıl amacını gerçekleştirip görevini tamamladığına inanarak Osmanlı Devletinin 1841 yılından sonraki tarihini yazmağa devam etmek istememiş, kendisi 1890 yılında öldüğü halde 1841 yılından ölümüne dek geçen aşığı yukarı yarım yüzyıllık olayları yazmamıştır.

M. N. Paşa, ölümünden bir hafta önce, kayın biraderi Said Efendi’ye, tanıklar önünde eserin dördüncü cildini bastırması için vasiyette bulunmuş, fakat kendisinin ölümünden sonra onsekiz yıl daha yaşayan Said Efendi de onu bastıramamış, bu vasiyeti o da, oğlu Mehmet Galib’e devretmiştir.

Bu gecikmenin nedeni belki de sansür korkusu idi ve içinde rahatça yapılmış ve o devir için hiç de hoş görülmeyen acı tenkitler vardı. Mehmet Galib Bey bu durumu şu sözlerle dile getiriyor: “çok şükür bundan beş ay önce özgürlük yeli, meşrutiyet güneşinin doğuşu

²⁵ Bak. Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951, 2. baskı, sayfa:

ile birlikte esmeye başlayınca, hazırlanmış eserlerin, birer kış vurmış fidan gibi sargılarından çıkarılmaya başlaması, bu feyz ile basın alanının kısa bir sürede yüzlerce beklenen eserle süslenmesine, enişteden babama ve babamdan da bana devredilen vasiyet hükümlerinin yürütülmesine etkili bir neden oldu²⁶”.

M. Nuri Paşa, kendisinden sonra gelen tarihçiler üzerinde büyük etki yapmıştır. Bu etki Ahmet Rasim ve Abdurrahman Şeref üzerinde açıkça görülür. Son vakanüvis Abdurrahman Şeref (1853-1925), yüksek okullarda okutulmak üzere yazdığı iki ciltlik “Tarih-i Devlet-i Osmaniye” adlı eserinin birinci cildinin sonuna eklediği 83 sayfalık Osmanlı kurumları ve örgütleri kısmını “Netâyic ül-Vukuât”dan aldığı açıkça yazmaktadır²⁷.

Yazarını tanıtmaya çalıştığımız Netâyic ül-Vukuât adlı Osmanlı Tarihini, açıklamalar ve notlar ekleyerek bugünkü dilimize göre sadeleştirdim. Aslı dört cilt bir arada olan eser I - II ve III - IV ciltler bir arada olmak üzere iki cilt halinde Türk Tarih Kurumu’na basılmaktadır.

M. N. Paşanın bir de “Hazine ul-Hisap” adlı eseri vardır ve basılmıştır.

Yazdığı eserin niteliğini, önemini ve değerini belirtmeye çalıştığımız büyük devlet adamı ve değerli tarihçi Mustafa Nuri Paşa’yı burada rahmetle anmayı, ödenmesi gerekli bir borç bilirim.

²⁶ Eserin birinci cildi ilk kez 1294 (M. 1877) de, ikinci cildi 1296 (M. 1879) da ve tarihi yazılmıyan üçüncü cildle birlikte ve üç cilt bir arada Matbaa-i Âmiri’de basılmıştır. 1-3. ciltler ikinci kez ve 4. cilt ilk kez olmak üzere dört cilt bir arada 1327 (M. 1909) da İstanbul’da “Uhuvvet Basımavi”nde yayınlanmıştır. Bu ikinci baskı 17 × 25 cm. boyutundadır.

²⁷ Bak. Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, İstanbul, 1309 malî yıl (M. 1903 - 1904), 2. baskı, cilt: I, sayfa- 281 not: Abdurrahman Şeref’in bu eseri ilk kez 1893 - 1896 yılları arasında, ikinci kez, 1899 - 1903 arasında basılmıştır.

